

Key words: mediation, settlement of disputes, conciliation procedures, mediator, alternative form of dispute resolution.

УДК 323.2(410.5)(045)

В.І. Митрощенко, А.В. Трофименко

ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР НАЦІОНАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ШОТЛАНДІЇ

У статті розглядається політичний аспект руху за національне самовизначення Шотландії. Розкрито історичний, політичний та економічний чинники, що обумовили цей процес. Встановлено основні проблемні сфери відділення Шотландії, серед яких валютне питання, енергетика, питання членства в Європейському Союзі тощо. Розглянуто основні здобутки діяльності Шотландської національної партії як основної політичної сили, що просуває ідею незалежності Шотландії. Представлено аналіз процесу підготовки до референдуму щодо незалежності Шотландії 2014 року, особливостей політики Великобританії в ньому.

Ключові слова: Шотландія, Великобританія, національне самовизначення, ідентичність, референдум.

Однією з головних загроз, що постають перед сучасними державами і погрожують їх існуванню в межах існуючих кордонів, виступає національне самовизначення окремих регіонів, яке наразі розповсюджується в світі достатньо динамічно та стрімко проявляє себе в усіх регіонах світу. Особливий науковий інтерес представляє дослідження проявів сепаратизму в Європі, де внаслідок особливостей історичного розвитку сформувалася величезна кількість регіональних ідентичностей, об'єднаних між собою мовою, релігією, культурними цінностями.

Серед європейських країн, де питання національного самовизначення її регіонів постає особливо гостро, значне місце посідає Великобританія. У її межах, після понад тисячі років заснування Англії, корнуельці все ще почуваються корнуельцями; після семи століть підкорення Уельсу – валлійці все ще валлійці; протягом трьох століть існування Акту про об'єднання з Шотландією, шотландці залишалися шотландцями. У всіх цих випадках, фактична втрата історичних (кельтських) мов і суцільне панування англійської не супроводжувалася втратою власної етнокультурної ідентичності та самотності.

Процес національного самовизначення Шотландії має низку особливостей. Теоретичну та практичну значимість має дослідження чинників, що його визначали, основних його проявів, зокрема проведення референдуму в 2014 році, та перешкод, що стоять на шляху створення незалежної держави. Крім того, дослідження політичного виміру проблеми національного самовизначення Шотландії розкриває сутність та причини подібних проблем на мапі сучасної Європи. Особливий інтерес ця тема представляє для України, де проблема сепаратизму сьогодні є найбільш актуальною.

Об'єктом даної статті виступає національне самовизначення Шотландії, предметом – політичний вимір цього процесу.

Досліджена проблема довгий час залишається в центрі уваги науковців. Ця тематика знайшла відображення в роботах таких закордонних та вітчизняних авторів, як М. Гібернау, А. Бьюкенен, М. Басараб, Н.Горло, Д. Коцюбинский, А. Майборода,

В. Панібудьласка, С. Римаренко, В. Тишков, А. Терещенко, Ю. Тищенко, М. Паламарчук та багатьох інших.

Шотландія, від початку об'єднання з Англією Актом Унії 1707 року, зберігала певні ознаки власної державності, але її повноваження були додатково посилені в ході політики децентралізації у 1998, коли регіон отримав власний законодавчий орган. Проте, значна частина шотландців прагнула більшого: відокремлення від Сполученого Королівства і державного суверенітету. Початком реального політичного процесу, кінцевою метою якого мало бути відокремлення Шотландії від спільної держави, вважають події, пов'язані з регіональними виборами травня 2007 року, коли після 8-річного домінування лейбористів, перемогу здобула націоналістична Шотландська Національна Партія.

Процес національного самовизначення Шотландії має довгу історію, він проходив під впливом низки чинників, які можна умовно поділити на три групи.

До першої групи належать історичні передумови, які на сучасному етапі вже не грають таку велику роль. Шотландія була незалежною з 843 р. до 1707 р., її історія демонструє завзяту боротьбу з Англією за збереження цієї незалежності. Але навіть у складі Сполученого Королівства, шотландці продовжували зберігати власну ідентичність, культурні символічні маркери самобутності (незважаючи на англомовність переважної більшості шотландців) і історичну пам'ять про епоху самостійної державності і війн з Англією. Історичні міфи та героїка використовувалася останніми роками в пропаганді незалежності навіть за допомогою масової культури. Досить згадати, наприклад, голлівудську кінострічку «Хоробре серце», після якої підвищилася увага шотландської молоді до історії своєї країни і ідеї незалежності [2].

Іншу групу складають політичні чинники, зокрема питання статусу Шотландії у складі Великобританії. Наприкінці ХХ ст. цей статус поступово підвищувався. Ще у 1978 році у Шотландії відбувся референдум про створення спеціального законодавчого органу, але попри перемогу прибічників розширення самоврядування, уряд Королівства знайшов підстави визнати референдум не дійсним. Але цей факт не об'єднав представників націоналістичних течій Шотландії, які розділились у поглядах на прихильників повної незалежності та прибічників лише часткової автономії. Рухи об'єднались у 1988 році під егідою новоствореного Шотландського Конституційного конвенту. Референдум, що відбувся у вересні 1997 року, виявив 74,3% (44,87% від загальної кількості виборців), що схвалили створення Шотландського парламенту. У 1998 р. постановою Парламенту Великої Британії було проголошено створення шотландського парламенту та адміністрації Шотландії. Це зумовило формування певного державного організму. Наразі він має, порівняно з рештою країни, більш соціально-орієнтовану політику, зокрема, безплатну вищу освіту, існують певні відмінності у правовій системі.

Зростання популярності власних шотландських партій зумовило перемогу на виборах до шотландського парламенту у 2007 році Національної партії, яка витіснила загально британські партії у шотландському парламенті. Уряд Шотландії очолив Алекс Селмонд, він узяв курс на повне відокремлення і пообіцяв домогтися проведення відповідного референдуму. На вибори 2011 року Шотландська Національна партія йшла з програмою, в якій проведення референдуму про незалежність Шотландії було основною метою у випадку перемоги. Шотландська національна партія отримала абсолютну більшість в парламенті. Одразу після перемоги Алекс Салмонд заявив про намір провести референдум про незалежність у 2014 або 2015 році [3].

Але найбільш важливими у визріванні шотландського сепаратизму є економічні чинники. У 1970-х рр. біля берегів Шотландії відкрили потужне нафтове родовище. З ростом нафтовидобувних компаній в Північному морі нафта посіла важливе місце в

економіці Шотландії. Запаси природного газу також значні. Інші важливі галузі промисловості – текстильне виробництво (шерсті, шовку і полотна), дистилляція, вилів риби. Але окрім цього, на сьогоднішній день в шотландській економіці величезну роль грає електронна промисловість. Саме вона займає майже 50% всього товарного експорту. Усі ці чинники роблять Шотландію незалежною від Королівства в економічній сфері [6].

Враховуючи ці факти було зрозумілим небажання англійської сторони втратити цей стратегічно-важливий регіон. Основними аргументами на свою користь з боку Великобританії стала низка важливих наслідків, що чекали б незалежну державу.

Головний аргумент – це валютне питання. Масштаби фінансової, валютної, боргової кризи, в першу чергу, у євро-зоні (зоні спільної валюти), внесли свої корективи у плани та риторику шотландських націоналістів. Оскільки одним із головних аргументів було не тільки утвердження незалежної Шотландії як повноправного й процвітаючого члена ЄС, а й приєднання до євро-зони (на відміну від Великобританії). А. Сальмонд змушений був переглянути такі наміри і наголосити на тому, що у разі відокремлення Шотландія зберігатиме стерлінг як національну валюту, банки будуть, як і раніше, звертатися до Лондону у разі необхідності термінової допомоги, та й узагалі, британське Міністерство фінансів продовжуватиме здійснювати контроль над місцевими банками й опікуватися інтересами шотландських вкладників і споживачів. Звісно, такі заяви зустріли критику з боку уніоністів Шотландії і речників британського уряду й політикуму (які займають одноставну позицію проти відокремлення). Було одразу ж зауважено, що всі ці рішення можливо ухвалювати лише за згодою двох сторін, а запропоновані (але офіційно не представлені) плани фактично означатимуть такий рівень збереження контролю над провідними фінансово-економічними структурами та інституціями Шотландії, який є доволі далеким від самої ідеї незалежності [10].

Колишній член комітету монетарної політики Банка Англії Деанне Джуліуса зауважив: «Шотландію – невелику країну без досвіду валютного управління – кваліфікуватимуть радше як Грецію (але без підтримки Європейського центробанку), аніж як Норвегію, багату на нафту». Натомість канцлер казначейства Британії Джордж Осборн погрожував забрати валюту, запевняючи, що «фунт стерлінгів – це не якась колекція музичних дисків, яку можна розділити з партнером після розлучення». А перехід до Єврозони міг би стати болючим і довготривалим.

Інше проблемне питання відділення Шотландії – це енергетика. Розподіл нафтогазових ресурсів при відділенні базувався б на географічному розташуванні, і Шотландія отримала б 90% запасів британської сировини – 24 млрд. барелів, які оцінюються в суму 2,5 трлн. дол. США. Але, як вказує видання The Economist, видобуток нафти біля берегів Шотландії протягом десятиріччя скорочується на 6% щороку, і реальні запаси сировинного спадку Единбурга можуть бути значно меншими.

І остання проблема в тому, що на території Шотландії сконцентровано основні ядерні сили Великої Британії. І якщо референдум пройшов би на її користь, королівству потрібно було б перевести 58 балістичних ракет, 160 ядерних боєголовок та 4 підводних човни. Природньо, що Сполучене Королівство не бажає втратити значущі території, асоціюючи з цим втрату авторитету на світовій арені [7].

Значно зменшували шанси на перемогу сепаратистів і недвозначні сигнали з Брюсселя. Відомо, що загалом, шотландці налаштовані значно більш проєвропейські, ніж Сполучене Королівство в цілому, де все більш зростаючий євроскептицизм призвів до запуску процедури виходу Великобританії з ЄС (Brexit). На противагу, шотландські сепаратисти у власній риторичі наголошують на автоматичному членстві в ЄС незалежної Шотландії. Проте, Президент Європейської Комісії Жозе Емануель Баррозо

практично поховав такі надії, заявивши, що кожна нова країна, у разі відокремлення від держави-члена ЄС, має проходити заново всю процедуру вступу і «вставати в чергу» бажаючих. І хоча в статутних документах ЄС і в Лісабонському договорі (Конституції ЄС) нічого не сказано про правові наслідки розпаду наявних членів ЄС, оскільки подібних прецедентів ніколи ще не траплялося і вони, фактично, і не були передбачені, найімовірнішим сценарієм для відокремлених регіонів видається довгий і важкий шлях набуття членства, в той час як країни, від яких від'єднуватимуться, залишаться на своїх позиціях без усяких ускладнень [4].

Основною політичною силою, що просувала ідею незалежності Шотландії в ХХ столітті, стала Шотландська національна партія. Її було засновано ще 1934-го року, але помітної популярності партія набула лише в 1970-х роках. Початковим етапом боротьби за незалежність Шотландії можна вважати боротьбу за право мати свій власний законодавчий орган – парламент. У 1979 році було проведено перший референдум із цього питання, але тоді шотландцям не вдалося переконливо проголосувати за його створення. Лише вісімнадцять років потому, на другому референдумі у 1997 році, це питання було успішно проголосоване на користь існування окремого законодавчого органу. У 1999 відбулися перші вибори в шотландський парламент.

Як вже зазначалося, рішення про проведення референдуму про незалежність стало можливе завдяки перемозі Шотландської національної партії на парламентських виборах у 2011 році, обіцянка провести такий референдум була важливим пунктом їх програми. У січні 2012 р. лідер Шотландської Національної Партії, голова шотландського уряду Алекс Сальмонд оприлюднив намір провести у 2014 році референдум, що мав би у бюлетені одне питання про незалежність [1].

Від початку року і до середини жовтня 2013 року точилися інтенсивні консультації і переговори між Единбургом і Вестмінстером. Цікаво відзначити, що ініціатива проведення консультацій стосовно можливості референдуму за незалежність належала саме центральному (британському) уряду, який, на відміну від іспанського, хоча й прагнув зберегти єдність країни, але виявляв максимальну повагу до волі шотландців і обраної ними регіональної влади. Обидві сторони готували власні документи і потім намагалися узгодити їх; кількість відповідних паперів перевищила тисячу.

Спірні пункти стосувалися не тільки часу, порядку проведення референдуму і винесеного на нього питання, а й кількох інших, на перший погляд, технічних питань – зокрема, стосовно зниження вікового бар'єру учасників та наглядової ролі Центральної Виборчої Комісії – які, тим не менш, також могли вплинути на кінцевий результат.

Основним принциповим правовим питанням було – чи має шотландський парламент конституційне право проводити такий референдум і нести за нього відповідальність. Правові підстави (знов таки, за пропозицією центрального уряду) були знайдені шляхом застосування Розділу 30 Шотландського Акту 1998 року, яким передбачена можливість тимчасово або лімітовано передавати новоствореному шотландському парламенту деякі повноваження центральної влади.

Нарешті, 15 жовтня 2013 р. сторони досягли згоди, і в Единбурзі була підписана Угода про проведення референдуму восени 2014 року. У результаті, у бюлетені мало бути тільки одне питання – «за» чи «проти» відокремлення від Сполученого Королівства; голосувати зможуть громадяни починаючи з 16 років; Центральна Виборча Комісія має здійснювати догляд над етапами підготовки і проведенням референдуму.

Хоча під час урочистої церемонії підписання Угоди прем'єр-міністр Девід Камерон і перший міністр Алекс Селмонд обидва намагалися демонструвати

задоволення досягнутим порозумінням, за цим стояло переконання, що переможець у цих змаганнях може бути лише один. Кампанія за незалежність мала назву «Yes Scotland» («Так, Шотландія»), а кампанія проти незалежності – «Better Together» («Краще разом»). Обидві кампанії стартували одночасно, але мали дуже нерівні стартові можливості. Кампанія «Так, Шотландія» спиралася на менші групи по всій країні, які організували локальні мітинги, де обговорювалися можливості незалежності; ці групи єдналися з іншими, які шукали можливості підірвати симпатії до великого бізнесу та право-лібералів серед населення. Водночас, під час підготовки референдуму, уся політична реклама на телебаченні та радіо була заборонена [6].

Головними аргументами агітації за незалежність Шотландії було право самих шотландців на самовизначення, а також ідея про позитиви в довгостроковій перспективі, які переважили б труднощі на перших етапах. Натомість, аргументом протилежної сторони – було ствердження про те, що саме разом, у складі єдиної країни, Велика Британія залишиться потужною світовою силою. Населення Шотландії становить близько 5 млн. осіб. Голосувати мали право всі, хто проживає в Шотландії й кому виповнилося 16 років – вік зменшили на два роки в порівнянні зі звичайними виборами. Окрім громадян Великої Британії, мали право голосувати громадяни 52 країн Співдружності націй – переважно колишніх британських колоній – а також громадяни всіх інших країн ЄС, які постійно проживають у Шотландії. Шотландці, які не проживають у Шотландії (близько 800 тисяч), не мали права голосувати [5].

Незважаючи на той факт, що на референдум було винесено лише одне питання, тривалий політичний процес, який можна вважати найвищим зразком політичної культури, насправді допоміг зблизити позиції сторін і надав підстави більш оптимістичним прогнозам стосовно подальшого розвитку подій. Уніоністи з обох сторін розробили низку пропозицій стосовно надання ще більшого обсягу повноважень Шотландії, якщо вона залишатиметься у складі Королівства. Лейбористи створили комісію для вироблення нового пакету з питань подальшої децентралізації, а ліберальні демократи запропонували далекосяжні зміни, включно з майбутнім федеральним устроєм усієї Великобританії [3].

Британський уряд виявив неабияку витриманість у цьому надскладному питанні. Була проведена грамотна пропагандистська робота з метою вкоренити у шотландське суспільство думку про недоцільність унезалежнення. Прем'єр-міністр Девід Кемерон пообіцяв надати більш широкі повноваження Шотландії, відзначивши, що відповідний законопроект буде внесений до парламенту в січні 2015 р.

Усі ці зусилля не виявилися марними. Результати референдуму 18 вересня 2014 року виявили небажання більшості населення визнати її відокремлення: 44,7% (трохи більше 1 мільйону 600 тисяч виборців) проголосували за незалежність Шотландії, 55,3%, (близько 2 мільйонів виборців) – проти. Явка становила майже 85%, що перевищує звичайні показники на виборах у Шотландії. Аналіз показав, що більшість 16-17 річних та людей за 55 років проголосували проти незалежності, тоді як громадяни віком від 18 до 54 переважно проголосували за незалежність. Розбіжності мали також і «класовий» характер: мешканці бідніших регіонів голосували «за», а більш заможні – «проти» незалежності [9].

Такі результати були обумовлені низкою факторів. Перш за все, рішення про проведення референдуму приймалося під час економічної кризи, а проведення референдуму припало на період зростання економіки, адже економічний приріст Великобританії збільшився на 2% (більший ніж у Німеччини). З'явилися побоювання стосовно ймовірного падіння валютної системи. Нарешті шотландців не переконала програма дій шотландського уряду у разі відокремлення від Королівства тощо [2].

Після оголошення результатів референдуму існувала ймовірність, що результати голосування призведуть до послаблення партії і руху у цілому. Але навіть офіційна заява Алекса Селмонда 19 листопада 2014 р. про свою відставку з поста голови шотландського правління у зв'язку з провалом референдуму, була прокоментована таким чином, що Шотландія, наразі, здобула політичну та економічну впевненість і готова к подальшій боротьбі. Того ж дня на його місце була обрана Нікола Стреджен, вона ж замінила його на місці очільника національної партії. На партійному з'їзді нею був підтверджений курс на від'єднання від Великобританії, але нова очільниця парламенту підтвердила, що найближчим часом цього не станеться. З цього моменту деволуційний рух шотландців перейшов у латентну фазу [4].

Отже, процес національного самовизначення Шотландії активізувався з приходом до влади Шотландської національної партії в 2011 році, головною метою якої стало створення незалежної держави правовим шляхом. Проте завдяки витриманості британського уряду, грамотній пропагандистській роботі, обіцянкам надання більш широких повноважень Шотландії, все ж вдалося зберегти цілісність Великобританії, Шотландія не стала першою незалежною державою з низки європейських регіонів, що бажають відокремитися. Великобританія продемонструвала альтернативні та раціональні шляхи рішення подібних питань. Тим не менше, цей конфлікт перейшов в латентну стадію і досі залишається невирішеним, різниця між результатами референдуму не значна, крім того, процес виходу Великобританії з ЄС, проти якого виступає більша частина населення Шотландії, вже створює основи для актуалізації проблеми.

Список використаної літератури

1. Промисловість. Географія основних галузей промисловості світу (енергетика, металургія, машинобудування, хімічна промисловість, лісова та деревообробна промисловість, легка промисловість) [Електронний ресурс] // Бойко В. Соціально-економічна географія світу / В. Бойко, Ігор Смаль. — Режим доступу : <http://ukrmap.su/uk-g11/1345.html> ; Promyslovist. Neohrafiia osnovnykh haluzei promyslovosti svitu (enerhetyka, metalurhiia, mashynobuduvannia, khimichna promyslovist, lisova ta derevoobrobna promyslovist, lehka promyslovist) [Elektronnyi resurs] // Boiko V. Sotsialno-ekonomichna heohrafiia svitu / V. Boiko, Ihor Smal. — Rezhym dostupu : <http://ukrmap.su/uk-g11/1345.html>
2. Терещенко А. Региональные и сепаратистские движения в странах Северной Европы [Электронный ресурс] / А. Терещенко // Агентство политических новостей. — Режим доступа : <http://www.apn.ru/publications/article19821.htm> ; Tereshchenko A. Regionalnye i separatistskie dvizheniya v stranakh Severnoy Yevropy [Elektronnyy resurs] / A. Tereshchenko // Agenstvo politicheskikh novostey. — Rezhim dostupa : <http://www.apn.ru/publications/article19821.htm>
3. Тищенко Ю. Чем настоящий сепаратизм в Британии отличается от инспирированного в Украине [Электронный ресурс] / Ю. Тищенко // Интернет-обозрение Главное. — 2015. — 8 октября. - Режим доступа : <http://newsme.com.ua/ua/ukraine/politic/3139990/> ; Tishchenko Yu. Chem nastoyashchiy separatizm v Britanii otlichaetsya ot inspirirovannogo v Ukraine [Elektronnyy resurs] / Yu. Tishchenko // Internet-obozrenie Glavnoe. — 2015. — 8 oktyabrya. - Rezhim dostupa : <http://newsme.com.ua/ua/ukraine/politic/3139990/>
4. Фарисей А. Які рани нанесе Європі Шотландія [Електронний ресурс] / А. Фарисей, Д. Закіянов // FORBES Україна. — 2014. — 15 вересня. - Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/nation/1379017-yaki-rani-nanese-evropi-shotlandiya> ; Farysei A. Yaki rany nanese Yevropi Shotlandiia [Elektronnyi resurs] / A. Farysei, D. Zakiianov // FORBES

Ukraina. — 2014. — 15 veresnia. - Rezhym dostupu : <http://forbes.net.ua/ua/nation/1379017-yaki-rani-nanese-evropi-shotlandiya>

5. Lawoti M. Why countries disintegrate [Electronic resource] / M. Lawoti // The Kathmandu Post. — 2010. - April 16 — Mode of access : <http://kathmandupost.ekantipur.com/news/2010-04-16/why-countries-disintegrate.html>

6. McConaghy K. Scotland and Separatism: Reverberations of the Scottish Independence Referendum on Separatist Politics [Electronic resource] / K.McConaghy. — Mode of access : http://www.st-andrews.ac.uk/~cstp/resources/other/ScotReport_Final.pdf

7. Early Scottish History and the Union [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.webcitation.org/6DIN1zT1c>

8. Engelbert P. The primacy of politics in separatist dynamics [Electronic resource] / P. Engelbert, K. Boyle. — Mode of access : cega.berkeley.edu/assets/miscellaneous_files/wgape/10_Engelbert.pdf

9. Ford O. Prospects for integration and disintegration in the world [Electronic resource] / O. Ford // Stewardship. — Mode of access : <http://the-stewardship.org/research/world-integration.htm>

10. Scottish election: SNP wins election [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-13305522>

Стаття надійшла до редакції 07.12.2017 р.

V. Mytroshchenko, A. Trofymenko

POLITICAL DIMENSION OF SCOTLAND NATIONAL SELF-DETERMINATION

The process of Scotland national self-determination has a number of peculiarities. The study of the factors that determined that process, its main manifestations and obstacles has theoretical and practical significance. The study of the political dimension of the problem of Scotland national self-determination reveals the nature and causes of similar problems on the map of modern Europe. This topic also has particular interest for Ukraine, where the problem of separatism is most urgent nowadays.

The present article has considered the historical, political and economic factors that caused process of Scotland national self-determination. The main problem areas of the separation, including monetary issues, energy, and membership in the European Union have been analyzed. The main achievements of the Scottish National Party as the main political force promoting the idea of the independence of Scotland have been examined. The authors have presented the analysis of the preparation process for the referendum on the independence of Scotland in 2014, have distinguished the features of UK policy in it.

The authors have come to conclusion that the process of national self-determination in Scotland has been intensified when the Scottish National Party came to power in 2011, the main purpose of this party was to achieve independence of Scotland in a legal way. However, thanks to the sustainability of the British government, competent advocacy work, promises of broader powers to Scotland, Great Britain preserved its integrity. The UK has demonstrated alternative and rational ways to address such issues. Nevertheless, this conflict has turned into a latent stage and remains unresolved, the difference between the results of the referendum is not significant, and the process of the UK's exit from the EU has already created the basis for the actualization of the problem.

Key words: Scotland, Great Britain, national self-determination, identity, referendum.